

ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТІ У СФЕРІ ПОЛІТИКИ І ПРАВА: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

Проаналізовано розуміння принципу справедливості українськими і зарубіжними вченими. Визначено алгоритм послідовних дій, важливих для успішної реалізації принципу справедливості. Наголошено на необхідності зміни підходу до розуміння ролі справедливості в сфері політики як на практичному, так і на теоретичному рівнях. Рекомендовано парадигму сприйняття політики як боротьби за владу замінити на парадигму розуміння політики як стратегічної публічної політики, заснованої на чітких принципах, у тому числі принципі справедливості. Доведено, що справедливість має стати спільним принципом для розроблення і реалізації тісно пов'язаних між собою документів публічної політики і правових актів.

Ключові слова: теорія справедливості, види справедливості, принцип справедливості, політика, право.

Kukuruz Oksana. The principle of justice in policy and law: theoretical and applied aspects

The article analyzes the understanding of the principle of justice by Ukrainian and foreign scholars. An algorithm of sequential actions important for the successful implementation of the principle of justice is determined. The need to change the approach to understanding the role of justice in politics is emphasized, both at the practical and theoretical levels. It is recommended to replace the paradigm of perceiving politics as a struggle for power with the paradigm of understanding policy as a strategic public policy, based on clear principles, including the principle of justice. It is proven that justice should become a common principle for the development and implementation of interrelated public policy documents and legal acts.

Key words: theory of justice, types of justice, principle of justice, politics, policy, law.

Упродовж періоду відновлення незалежності українці неодноразово сигналізували міжнародній спільноті, що представ-

© КУКУРУЗ Оксана Володимирівна – доктор політичних наук, завідувачка Сектору правових проблем політології Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України; ORCID: 0000-0003-1863-3028; e-mail: decennary.ss@gmail.com

ники публічної влади в Україні в управлінні суспільними справами не дотримуються принципу справедливості. Відомими на весь світ є періоди боротьби українського народу за відновлення внутрішньої справедливості – Помаранчева революція і Революція гідності. Десять років, а особливо останніх три, громадяни апелюють до справедливості у зв'язку з неспровокованою збройною агресією російської федерації проти України. Звичними вже стали висловлювання, що суб'єкти політики порушують меморандуми, бо в політичній сфері немає надійних санкцій та усталених способів відновлення справедливості, таких, як у праві.

Зважаючи на нагальну потребу відновлення справедливості в Україні, метою цієї статті є дослідження теоретичних аспектів принципу справедливості у політичній і правовій сферах, які можливо застосовувати на практиці. Завдання полягають у вивченні характеристик справедливості як принципу права; визначенні ролі принципу справедливості в політиці; з'ясуванні формул реалізації принципу справедливості в суспільстві та місця в цьому процесі політики і права.

Про справедливість розмірковують філософи від найдавніших часів до сьогодення. Більшість зарубіжних і українських дослідників у різних галузях знань звертаються до найпоширенішої теорії справедливості, яку описав Дж. Ролз. Для даного дослідження важливими є сучасні праці, в яких справедливість розглядається як принцип. Це, зокрема, публікації С. Погребняка, А. Шуліка, Н. Шелевер, І. Щепанковської, Е. Горлевської, Р. Норта. Вчені розглядають справедливість як один із загальних принципів права, основоположний принцип права, загальновизнаний принцип міжнародного і національного права. Її досліджують у тісному зв'язку з правами, свободами та законними інтересами людини, а також з іншими принципами, такими, як верховенство права, рівність, участь. У більшості публікацій справедливість зазвичай розглядається окремо в сфері права і окремо в сфері політики. Водночас політика, як і право, є важливим регулятором суспільних відносин. Більше того, на практиці політика завжди впливає на розроблення та реалізацію права. Відтак закономірною є потреба розгляду справедливості як принципу одночасно важливого як для права, так і для політики.

Термін «принцип» походить від латинського *principium*, що означає «те, з чого все починається». З позиції філософського підходу, принцип розуміється як моральні, теоретичні та практичні засади, якими керується людина в різноманітних сферах діяльності [1]. С. Прийма, аналізуючи схожість і відмінність терміна «принцип» щодо інших термінів («ідея», «положення», «вимога», «цінність», «стандарт»), відзначає, що близькими до нього є такі терміни, як «засада», «вихідне положення», «фундаментальна основа», «основоположна ідея» [2]. Основоположним принципом права називає справедливість С. Погребняк. Вона «найбільш яскраво виражає дух права, забезпечує його змістовну легітимацію, визначає розуміння «правильного» і «неправильного», є дороговказом при встановленні межі між дозволеним і недозволеним у суспільних відносинах» [3, с. 257].

І. Щепанковська, Е. Горлевська, досліджуючи еволюцію розуміння поняття «справедливість», зазначають, що нині вона сприймається як універсальна цінність, головний морально-політичний принцип, законне право, дотримання закону, справедливий суд, об'єктивність судового рішення, справедливий вирок, рівне ставлення до всіх людей, рівність перед законом, рівні можливості для всіх громадян і їх рівна оцінка [4, с. 246]. Н. Шелевер проблему справедливості називає «альфою і омегою» важливих проблем сучасної юридичної науки: від суддівського розсуду до сутності права, від індивідуалізації юридичної відповідальності до конституційного контролю» [5, с. 296]. Дослідниця розглядає справедливість як конституційний принцип права, який є основою прав людини.

А. Шуліка підкреслює, що найбільш розробленою, фундаментальною, затребуваною донині та перспективною є теорія справедливості Дж. Ролза, яка «узагальнює і переводить на більш високий рівень впливу на сучасне суспільно-політичне життя традиційну концепцію суспільного договору» [6, с. 131]. Варто нагадати, що Дж. Ролз у своїй теорії приділяє окрему увагу і політичній справедливості, яку насамперед розуміє як «справедливість конституції», для якої найважливішим є «принцип рівної участі» [7, с. 194]. За його задумом, саме така конституція має сприяти створенню справедливої та ефективного системи законодавства.

Крім численних позитивних оцінок і визнання значного внеску Дж. Ролза у розвиток знань про справедливість, є й критичні міркування щодо його теорії. Причини несприйняття концепції справедливості детально досліджує Р. Норт. Проаналізувавши зауваження, дослідник виокремлює основні акценти критичного дискурсу реалістів: теорія справедливості розроблена для ідеалізованого суспільства, в якому всі повинні дотримуватися принципу справедливості, однак у реальності такого суспільства не існує; теорія справедливості малопридатна на практиці, бо не впливає на дії людей в умовах, коли інші не дотримуються принципу справедливості, що, зокрема, притаманно сфері практичної політики. Р. Норт доводить помилковість таких тверджень, наголошуючи, що насправді теорія справедливості здатна впливати на дії людей. По-перше, вона описує мету, до якої повинні прагнути громадяни – добре впорядковане суспільство, по-друге, дає розуміння, яку несправедливість треба усувати насамперед, що можливо лише тоді, коли відомим є ідеальний стан суспільства, в напрямі якого варто рухатися [8, с. 76]. Інша справа, що теорія справедливості Дж. Ролза не є досконалою в значенні практичного керівництва до дій. Проте більш шкідливими, на думку Р. Норта, є твердження дослідників, які формують позицію, що на практиці діяти справедливо або неможливо, або навіть не потрібно. Вчений розвиває протилежну позицію, в основі якої теза про те, що теорія справедливості має практичну спрямованість, оскільки її принципи: по-перше, функціонують як процедури прийняття рішень, які громадяни можуть використовувати, аби вирішити, що робити в питаннях, пов'язаних із функціонуванням соціальних і політичних інститутів; по-друге, здатні сприяти узгодженим, послідовним та рішучим вердиктам щодо справедливості чи несправедливості дій [8, с. 87].

Попри певну кількість публікацій, присвячених справедливості, насправді є деякі труднощі в розумінні способів реалізації цього принципу в реальності. Деяку ясність у цьому контексті додає вивчення видів справедливості, які є дещо конкретнішими стосовно пріоритетів, правил та формул застосування принципу справедливості на практиці. Енциклопедичні видання подають такі види справедливості: об'єктивна (реалізація ідеї справедливості в соціальних інституціях) і суб'єктивна (добровільне виконання особою вимог об'єктивної справедливості); загальна (прі-

оритет – спільне, об'єднане, соціально впорядковане існування в суспільстві) і індивідуальна (пріоритет – належний результат за конкретною справою); формальна (основна ідея – до однакового слід ставитись однаково – реалізується через принцип формальної рівності, зокрема: рівність перед законом, рівність перед судом, рівність прав, свобод і обов'язків людини та громадянина), змістовна (реалізується за допомогою принципу пропорційності – віддати кожному йому належне) і процедурна (реалізується через додержання процедурних правил, що спрямовані на забезпечення справедливості результату, незважаючи на інші обставини) [9].

Одним із критеріїв реалізації принципу справедливості на практиці, на нашу думку, є оцінка громадян, про яку можна дізнатися із соціологічних опитувань. Інститут соціології НАН України, провівши низку досліджень, показує ставлення українців до держави, в тому числі крізь призму оцінювання забезпечення справедливості в Україні. У червні 2023 р. серед тих, які до держави ставилися «виразно позитивно»: 26,3% респондентів вважали, що справедливість державою «повністю забезпечується», а 42,1% – «скоріше забезпечується». Серед тих, які до держави ставилися «виразно негативно»: 28,6% респондентів вважали, що справедливість державою «зовсім не забезпечується», а 64,3% – «скоріше не забезпечується» [10, с. 25]. Як бачимо, рівень забезпечення справедливості в суспільстві тісно пов'язаний зі сприйняттям громадянами своєї держави.

Соціологи з'ясували, що для українців найбільш бажаною моделлю справедливості є меритократія, тобто створення умов, за яких громадяни займають ті позиції, які відповідають їхнім здібностям та досягненням (у вересні 2019 р. таку модель підтримували 50,6%, у червні 2023 р. – 63,6%) [10, с. 41]. Водночас інше дослідження показало, що в Україні, на думку респондентів, більше забезпечується лібертаріанство і утилітаризм, ніж меритократія [10, с. 42].

Поясненням такого практичного стану речей в Україні може бути і той факт, що в наукових працях принцип справедливості здебільшого розглядається окремо в політичній сфері й окремо в правовій. В кінцевому підсумку це впливає на таку ж розрізнену практику важливих регуляторів суспільних відносин – політики і права, які насправді мають спільні цілі. Така теорія і практика

не сприяє системності та послідовності у дотриманні загальноприйнятих принципів, зокрема справедливості.

Крім того, щодо політики взагалі зустрічаються твердження, як серед пересічних громадян, так і деяких фахівців, що справедливість не є тим принципом, який притаманний політичній практиці. До причин, чому справедливість не вважають принципом політики загалом і практичної політики зокрема, можна віднести такі: сприйняття справедливості як теоретичних положень, які не здатні керувати діями людей; однобічне розуміння терміна «політика» як боротьби за владу, яка не завжди базується на правових принципах; недостатня поширеність у суспільстві іншого значення терміна «політика» – публічна політика, що означає стратегічну програму, основні напрями розвитку суспільства, які закріплюються правом.

У європейських країнах законодавство в певній галузі тісно пов'язане з публічною політикою в цій сфері. Основоположні принципи містяться в політичних документах, які визначають стратегію розвитку країни. В Україні наразі не обрано моделі справедливості, яку реалізує держава, і в термінології українського законодавства не визначено термінів «справедливість» і «принцип справедливості». Відтак закономірно, що за таких умов успішна реалізація принципу справедливості відбутися не може.

Таким чином, рівень забезпечення прав і законних інтересів громадян залежить від того, як представники публічної влади розуміють справедливість. Для реалізації принципу справедливості в країні необхідно дотримуватися певного алгоритму послідовних дій: 1) опрацювати концепцію, в якій буде обрано модель справедливості, найбільш відповідну для суспільства; 2) зафіксувати принцип справедливості в правових нормах; 3) здійснювати моніторинг дотримання принципу справедливості у процесі розроблення і реалізації правових актів; 4) проводити соціологічні дослідження ставлення суспільства щодо дотримання принципу справедливості в країні.

Очевидно, що насамперед необхідно змінювати підхід до розуміння ролі справедливості в сфері політики, як на практичному, так і на теоретичному рівнях. Парадигму сприйняття політики як боротьби за владу необхідно замінювати на парадигму розуміння політики як стратегічної публічної політики, заснованої на чітких принципах, в тому числі принципі справедливості. Справедливість

має стати спільним принципом для розроблення тісно пов'язаних між собою документів публічної політики і правових актів. Принцип справедливості має застосовуватися не лише під час розроблення, а й під час реалізації цих документів та актів. Подальших досліджень потребують механізми реалізації принципу справедливості.

1. Принцип. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1986. С. 519. 2. Прийма С.В. Поняття принципу в аспекті співвідношення з суміжними категоріями. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 28. С. 46–55. 3. Погребняк С. Справедливість як принцип права: основні аспекти. *Філософія права і загальна теорія права*. 2015. № 1–2. С. 257–268. 4. Szczepankowska I., Gorlewska E. Sprawiedliwość w polskim dyskursie konstytucyjnym i jej konotacje społeczne. *Studia Iuridica*. 2020. Vol. 83. S. 234–249. 5. Шелевер Н.В. Конституційний принцип справедливості як основа прав людини. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спец. вип. № 2. С. 293–297. 6. Шуліка А. Особливості розуміння політичної справедливості в концепції Дж. Роулза. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*. 2018. 1(1–2). С. 129–135. 7. Rawls J. A Theory of Justice: revised edition, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, Belknap Press, 1999. 560 p. 8. North R. Principles as Guides: The Action-Guiding Role of Justice in Politics. *The Journal of Politics*. 2016. Vol. 79(1). P. 75–88. 9. Погребняк С.П. Справедливість. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.* Харків: Право, 2016. Т. 3: Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. С. 737–743. 10. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023: монографія / С. Дембійський, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. Є. Головахи, С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2023. 343 с.

References

1. Pryntsyp. Filozofskyi slovnyk / za red. V. I. Shynkaruka. 2-he vyd., pererob. i dop. Kyiv: Holov. red. URE, 1986. S. 519. 2. Pryima S.V. Poniattia pryntsypu v aspekti spivvidnoshennia z sumizhnymy katehoriiami. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia*. 2014. Vyp. 28. S. 46–55. 3. Pohrebniak S. Spravedlyvist yak pryntsyp prava: osnovni aspekty. *Filosofia prava i zahalna teoriia prava*. 2015. № 1–2. S. 257–268. 4. Szczepankowska I., Gorlewska E. Sprawiedliwość w polskim dyskursie konstytucyjnym i jej konotacje społeczne. *Studia Iuridica*. 2020. Vol. 83. S. 234–249. 5. Shelever N.V. Konstytutsiinyi pryntsyp spravedlyvosti yak osnova prav liudyny. *Naukovyi visnyk Dniprovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2022. Spets.

vyp. № 2. S. 293–297. 6. Shulika A. Osoblyvosti rozuminnia politychnoi spravedlyvosti v kontseptsii Dzh. Roulza. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*. 2018. 1(1–2). C. 129–135. 7. Rawls J. A Theory of Justice: revised edition, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, Belknap Press, 1999. 560 p. 8. North R. Principles as Guides: The Action-Guiding Role of Justice in Politics. *The Journal of Politics*. 2016. Vol. 79(1). P. 75–88. 9. Pohrebniak S.P. Spravedlyvist. *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia*: u 20 t. Kharkiv: Pravo, 2016. T. 3: Zahalna teoriia prava / redkol.: O. V. Petryshyn (holova) ta in.; Nats. akad. prav. nauk Ukrainy; In-derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy; Nats. yuryd. un-t imeni Yaroslava Mudroho. 2017. S. 737–743. 10. Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny. Rik 2023: monohrafiia / S. Dembitskyi, O. Zlobina, N. Kostenko ta in.; za red. Ye. Holovakhy, S. Makeieva. Kyiv: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy, 2023. 343 s.

Kukuruz Oksana. The principle of justice in policy and law: theoretical and applied aspects

The article focuses on the need to restore justice in Ukraine. The understanding of the principle of justice by Ukrainian and foreign scholars is analyzed. It is shown that justice is considered one of the general principles of law, a fundamental principle of law, a generally recognized principle of international and national law. It is studied in close connection with the rights, freedoms and legitimate interests of a person, as well as with other principles, such as the rule of law, equality, participation. It is established that despite a certain number of publications devoted to justice, there are some difficulties in understanding the ways of implementing this principle in reality. Types of justice are presented, which are somewhat more specific in terms of priorities, rules and formulas for applying the principle of justice in practice.

An algorithm of sequential actions that must be performed for the successful implementation of the principle of justice in society is proposed: 1) develop a concept in which the most appropriate model of justice for society will be selected; 2) fix the principle of justice in legal norms; 3) monitor compliance with the principle of justice in the process of developing and implementing legal acts; 4) conduct sociological research on the attitude of society towards compliance with the principle of justice in the country.

The need to change the approach to understanding the role of justice in politics is emphasized, both at the practical and theoretical levels. It is recommended to replace the paradigm of perceiving politics as a struggle for power with the paradigm of understanding policy as a strategic public policy, based on clear principles, including the principle of justice. It is proven that justice should become a common principle for the development and implementation of interrelated public policy documents and legal acts.

Key words: theory of justice, types of justice, principle of justice, politics, policy, law.